

змістовну сторону інформації, яку він пропонує з метою прийняття її як регулятора моральної поведінки учня. Крім того, цей тип взаємодії, заснований на здібностях учня (різних на етапах вікової зрілості), допомагає йому засвоїти елементи культурної поведінки, зрозуміти обґрунтованість вимог дорослого. До того ж такий вплив вчителя не завжди буває позитивним, що потребує і демонстрації тих чи інших норм поведінки.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Високий рівень культури педагогічного спілкування припускає виявлення таких чинників при впливі на учня, які відповідають специфіці його внутрішнього світу і забезпечують формування механізмів прогресивної побудови учнем свого власного «Я» на основі загальнолюдських цінностей. У цьому разі треба підкреслити і необхідність управління процесом становлення образу «Я» дитини. Механізм становлення внутрішнього світу дитини безпосередньо пов'язаний з процесом активної взаємодії дитини з оточуючим соціальним середовищем. Таким чином, завдяки смислоосвітній функції спілкування відкривається широка перспектива для управління процесом формування внутрішнього світу дитини, її виховання.

Аналіз практичного досвіду В.О.Сухомлинського підтверджує, що особистість учителя, його моральність і висока культура педагогічного спілкування є важливим резервом оптимізації процесу морального

виховання. Сприяти цьому може активно-опосередкована, контактна форма стилю педагогічного спілкування. Її характеризує тісний емоційний контакт учителя з учнем, що допомагає педагогу краще пізнати внутрішній стан дитини, труднощі, з якими вона стикається, причини позитивного чи негативного ставлення до навчання тощо. Такий стиль позбавлений імперативності, нервовості, роздратованості, грубості – усього, що вбиває, руйнує гуманність стосунків між учителем і учнем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні / І. Д. Бех // Професійна освіта: педагогіка і психологія : укр.-пол. щоріч. – Ченстохова ; К., 2000. – С. 331–350.243.
2. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
3. Савченко О. Я. Особистісно орієнтоване навчання / О. Я. Савченко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; під ред. В. Г. Кременя. – К. : Юрінком, Інтер, 2008. – С. 627.
4. Сухомлинский В. А. Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский // Избр. призыв. : в 5 т. – К. : Рад.шк., 1979. – Т. 1. – С. 427–668.
5. Сухомлинский В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 3. – С. 283 – 582.
6. Сухомлинский В. О. Як виховати справжню людину. / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т.– К.: Рад.школа., 1976. – Т.2.
7. Сухомлинский В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад.шк., 1978. – 263 с.

УДК 37.032[37.011.32:37.011.32]

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО – НЕВИЧЕРПНА СКАРБНИЦЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ

Михайло АНТОНЕЦЬ (Київ)

У статті висвітлюються погляди і практичний досвід В.О.Сухомлинського з проблеми розвитку творчої особистості вчителя та учня. Показується їх актуальність для функціонування сучасної системи освіти.

Ключові слова: В.О.Сухомлинський, педагогічна спадщина, вчитель, учень, розвиток, творча особистість.

В статье освещаются взгляды и практический опыт В.А.Сухомлинского по проблеме развития творческой личности учителя и учащегося. Показывается их значение для функционирования современной системы образования.

Ключевые слова: В.А.Сухомлинский, педагогическое наследие, учитель, ученик, развитие, творческая личность.

Творчою називають таку людську діяльність, що спрямована на створення духовних та матеріальних цінностей і пройнята елементами новизни, вдосконалення, збагачення, подальшого розвитку. Отже, результатом творчої діяльності є нові, оригінальні й більш досконалі матеріальні та духовні цінності, які мають об'єктивну чи суб'єктивну цінність. Творчість вважають одним із складних і загадкових явищ людського буття.

Щодо педагогічної творчості, то в Українському педагогічному енциклопедичному словнику С.У.Гончаренка подається таке її тлумачення: це оригінальний і високоєфективний підхід до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання та навчання. Творчий результат досягається систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Педагогічна

творчість стосується різних сторін діяльності вчителя: проведення навчальних занять, роботи щодо організації колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості школяра, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості [3, с. 451].

Метою нашої статті є висвітлення і популяризація науково-практичного досвіду В.О.Сухомлинського з проблеми розвитку творчої особистості вчителя та учня і показ їх актуальності для сучасних умов функціонування системи освіти.

У багатогранній педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського зосереджена теоретично виважена і практично апробована система поглядів на проблему учительської праці як творчої діяльності. Так, у книзі «Як виховати справжню людину» Василь Олександрович наголошує: «У справжнього вчителя – найважче і найрадісніше життя, трепетно хвилююча і складна творчість, надзвичайно тонкі інструменти, які вічно вдосконалюються і якими він впливає на людську душу ...

Праця педагога – це насамперед напружена праця серця, і лише тому, що це праця серця, це й творчість розуму» [14, с. 340-341].

Творчість Василь Олександрович називає могутнім стимулом і вершиною духовного життя людини, показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі. «Творчістю, – зазначає вчений, – є діяльність, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа. Процес творчості характерний тим, що творець самою працею своєю і її наслідками справляє величезний вплив на тих, хто поряд з ним» [5, с. 507]. І у статті «Обережно: дитина!» В.О.Сухомлинський підкреслює: «Школа – це місце, де розвиваються найскладніші, які тільки можуть бути в світі, людські відносини. Складні тому, що відбувається велике і важке, радісне і болісне творення людини. Педагогічна мудрість у тому й полягає, щоб бачити свого вихованця очима творця» [6, с. 426].

Проблему творчості Василь Олександрович називав однією з незайманих ділянок педагогічної теорії й освітньо-виховної практики, вважаючи, що для її освоєння необхідно створити книгу про педагогічний аспект творчості. У розумінні павлівського вченого-гуманіста, педагогічна творчість не є таким самим творенням духовно-матеріальних цінностей, як у поезії, живописі, музиці тощо. «Педагогічна творчість, – пише вчений, – це бачення людиною свого внутрішнього світу, передусім свого розуму, свого напруження інтелектуальних сил, свого розуміння й творення

краси в наслідках своєї праці, своїх зусиль» [5, с. 481]. Цікавим є роз'яснення Василя Олександровича сутності творчості учня: «Може, маленька дитина повторює те, що було вже зроблено, створено іншими людьми, але якщо це діяння – плід її власних розумових зусиль, – вона творець; її розумова діяльність – творчість» [Там само]. Водночас Василь Олександрович зауважує, що не будь-яку працю можна назвати творчістю. «Творчістю вона стає тоді, – зазначає вчений, – коли людина в найтонших і найнепомітніших рисочках процесу праці та її наслідків помічає те своє, особливе, що відрізняє її діяння, її творення від діяння й творення інших людей» [Там само].

В.О.Сухомлинський був переконаний в тому, що найважливіше завдання навчання і виховання полягає в розкритті задатків і здібностей кожної дитини, які дозволили б їй піднятися на вищий ступінь трудової майстерності, творчості. Для цього потрібно не лише оволодівати певним колом знань, умінь та навичок або виробляти матеріальні цінності, а й бути творцем у тій справі, до якої проявились задатки, здібності, що саме в цьому криється джерело радості праці – тієї радості, яку треба допомогти знайти кожному, аби стати поетом, художником в улюбленій справі. До будь-якої справи потрібне покликання, а творча праця вимагає ще й живої іскри натхнення.

Одну з бесід книги «Розмова з молодим директором школи» В.О.Сухомлинський так і назвав «Основні проблеми творчої праці педагога». У ній Василь Олександрович розглядає *актуальні аспекти* керівництва індивідуальною творчою працею вчителя і педагогічного колективу; повноцінної розумової праці учнів як процесу осмислення, а не заучування; гармонійного злиття двох функцій педагогічної праці – викладу вчителем нового навчального матеріалу з одночасним спостереженням за перебігом розумової праці учнів.

Заслуговує на увагу сучасних вчителів ряд цінних думок, які висловлює В.О.Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям», характеризуючи феномен дитячої творчості. Це, зокрема, таке його судження: «Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність неможливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх» (виділено нами. – М.А.) [11, с. 54]. Це положення павлівського педагога-гуманіста має надзвичайно важливе значення, і його варто враховувати тим, хто причетний до створення умов та здійснення будь-яких різновидів і форм дитячої творчості.

Ось як такий підхід ілюструє В.О.Сухомлинський думку на власному прикладі: «За прикладом Лариси я почав малювати Ковалів-велетнів. Мені здалося, що я малюю непогано. Ковалі вийшли схожими на справжніх молотобійців, ковадло – таке саме, як і в колгоспній кузні. Забувши, що я доросла людина, переживав радісне почуття: мої Ковалі, безперечно, будуть кращими, ніж у Лариси. Але на моєму малюнку дитячі погляди не затримувалися, зате навколо Лариси утворився цілий натовп. «Що ж вона намалювала?» – думав я. Подивись через голови дітей: неначе нічого особливого в цьому дитячому малюнку немає, але чому всі захоплюються, а на мій не звертають уваги? Чим більше я придивлявся до малюнка дівчинки, тим зрозумілішим ставало, що у малюків своє бачення світу, своя мова художніх образотворчих засобів, під цю мову не підробився, скільки б не намагався. У мене Ковалі-велетні в звичайних шапках, у фартухах, з довгими бородами, в чоботях. А в неї – навколо пухнастого волосся на головах могутніх Ковалів палає ореол з іскор. І борода – не просто борода, а вогненні вихори. Величезні молоти майже в два рази більші за голови... Для дитини це не відступ від правди, а яскрава правда – правда фантастичної сили, спритності, казкової єдності могутньої людини і вогненної стихії. Не можна підганяти цю чудову мову дитячої фантазії під нашу мову, мову дорослих. Нехай діти говорять одне з одним своєю мовою» [Там само, с. 54–55].

Говорячи про елементи дослідницької роботи у творчості вчителів, В.О.Сухомлинський у книзі “Сто порад учителям” відзначає, що за самою своєю логікою, філософською основою, творчим характером педагогічна праця неможлива без дослідження. Чому? Насамперед тому, що кожна дитина – це своєрідний і неповторний світ думок, почуттів, зацікавлень. Тому Василь Олександрович рекомендує керівникам шкіл: “Якщо ви хочете, щоб педагогічна робота приносила вчителю радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворилося в нудну, одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежинку дослідження. Тут безмежне поле індивідуальної роботи директора з кожним учителем, тут знахідки, відкриття, радість і прикраси. Стає майстром педагогічної праці звичайно той, хто відчув себе дослідником” [12, с. 471]. У цій же книзі вчений знову-таки наголошує: «Місію керівника школи я бачу в тому, щоб зробити кожного вчителя вдумливим, допитливим дослідником. Справжній педагогічний творчості властиві риси дослідження, творчого узагальнення своєї праці» (виділено нами. – М.А.) [там само, с. 422]. При цьому Василь Олександрович зауважує, що необов’язково мати на увазі науково-дослідницьку роботу в точному

значенні цього слова, а дослідження тих проблем, які вже можуть бути розв’язані педагогічною наукою, але які щоразу по-новому відкриваються перед учителем, що працює творчо і є посередником між теорією і практикою. «Мова йде про творче дослідження, конче потрібне в нашій роботі через саму її природу», – підкреслює Василь Олександрович [Там само, с. 471]. На думку вченого, можна працювати творчо, не займаючись дослідженнями в тому розумінні, що вивчення фактів обов’язково веде до наукових узагальнень.

Кожний учитель очолюваної В.О.Сухомлинським Павлиської середньої школи постійно досліджував одну з проблем навчально-виховного процесу. Для прикладу Василь Олександрович наводить ті з них, над якими працювали окремі з учителів протягом одного навчального року: поезія та її роль в духовному житті сучасної молоді людини; формування морального ідеалу юнаків і дівчат; патріотичні почуття і патріотичні переконання; розвиток моральних цінностей у школярів середнього і старшого віку; активізація мислительних процесів під час вивчення нового матеріалу; естетичне і розумове виховання; виховання почуття особистої честі й гідності у школярів середнього віку; моральні стосунки в колективі школярів середнього віку; довільна і мимовільна увага; взаємовідносини особистості і колективу; передавання молодому поколінню моральних цінностей суспільства; формування понять про справедливість і несправедливість у першокласників; моральні відносини в колективі молодших школярів; діти з уповільненими процесами мислення; природа в естетичному вихованні молодших школярів; естетика праці в молодшому віці; виховання нахилів у підлітків; індивідуальні особливості мислення дітей молодшого віку [Там само, с. 471–472].

Першою сходинкою педагогічної мудрості, з якої В.О.Сухомлинський рекомендує починати займатися дослідницькою роботою у процесі навчання і виховання, має бути аналіз педагогічних явищ у власній праці. Василь Олександрович закликає не боятися досліджень і не вважати їх чимось недосяжним чи незбагненим для вчителя. В означеному контексті вчений пише: «У самій своїй основі педагогічна праця – справжня творча праця – стоїть близько до наукового дослідження. Ця близькість, спорідненість полягає передусім в аналізі фактів і необхідності передбачення. Вчитель, який уміє проникати думкою в суть фактів, у причинно-наслідковій зв’язки між ними, запобігає багатьом труднощам і невдачам, уникає дуже серйозного недоліку, характерного для процесу виховання, – гірких несподіванок. Скільки цих несподіванок буває в школах, як

вони порушують нормальний хід навчально-виховної роботи!» [Там само, с. 472].

В.О.Сухомлинський вважав, що одне із завдань керівництва школою – відкривати перед учителем у процесі повсякденної роботи можливості для творчого дослідження. Залучення вчителя до творчого дослідження вчений рекомендує починати з показу методики спостереження, вивчення та аналізу фактів. «Факти, – підкреслює Василь Олександрович, – це реальний вираз, вияв об'єктивних закономірностей педагогічного процесу. Щоб побачити взаємозалежність, по-перше, того, що дає саме життя (дитина прийшла до школи з об'єктивно існуючими рисами, особливостями), по-друге, того, що робить учитель, і, по-третє, того, що буде досягнуто, треба вміти розбиратися в суті фактів» [Там само, с. 473].

Характеризуючи педагогічне явище як логічну спільність, єдність означених факторів, В.О.Сухомлинський наголошує: «Педагогічна праця лише тоді стає творчим процесом, а вчитель лише тоді стає активною силою, яка впливає на особистість вихованця, коли він, учитель, не фіксує все, що відбувається, а сам активно впливає на педагогічне явище, створює його. Якраз у тому, що вчитель, спостерігаючи, вивчаючи, аналізуючи факти, творить педагогічне явище, і полягає найважливіший елемент творчого дослідження – передбачення. Без вивчення фактів нема передбачення, нема творчості, нема багатого, повноцінного духовного життя, нема інтересу до педагогічної роботи» [Там само].

На думку павлівського вченого, значення творчого дослідження полягає не тільки в тому, що вчитель побачив і вивчив якусь грань педагогічного процесу, на яку досі ніхто не звертав уваги, а передусім у тому, що воно, творче дослідження, докорінно змінює погляд педагога на власну роботу. За такого підходу вчитель бачить у педагогічній справі не щоденне повторення того ж самого, не нудну одноманітність цілком однакового викладу, закріплення, що повторюються з року в рік у різних класах, а завжди нову творчість.

Отже, важливою умовою творчого ставлення до роботи і джерелом цікавості, натхнення В.О.Сухомлинський називає уміння вчителя побачити нові сторони, риси, нові деталі у звичайному, повсякденному. «Якщо вчитель не навчився аналізувати факти і створювати педагогічні явища, то справи, що повторюються рік у рік, здаються йому нудними, одноманітними, він втрачає інтерес до власної роботи. А якщо нема інтересу в учителя, то й для дітей навчання стає нудним. Суть педагогічного досвіду в тому й полягає, що перед учителем кожного року відкривається щось нове, і в

прагненні досягнути нове розкриваються його творчі сили» (виділено нами. – М.А.) [Там само, с. 473].

В очолюваній В.О.Сухомлинським Павлівській середній школі ставилися експерименти з дидактики і виховання, характерною особливістю яких була активна участь у них всього педагогічного колективу. Це давало можливість перевірити правильність одного й того самого припущення в різних класах, у різних учителів, а критерієм об'єктивності висновків був колективний досвід.

Зміст експерименту завжди підказувався практичними потребами покращення якості знань і виховання учнів. Переконавшись у необхідності перевірити експериментальним шляхом те чи те припущення, педагогічний колектив виділяв із свого середовища найдосвідченіших педагогів, яким доручалося практично здійснювати нові методи навчання чи виховання і за роботою яких стежили всі вчителі. У зв'язку з цим учений пише: «Поступово дослідницька робота охоплювала весь колектив. Роль контрольних класів, які звичайно виділяються за лабораторного експерименту, тут виконують ті класи, в яких з тої чи іншої причини поки не вдалось здійснити новий метод. Це посилює природність обстановки, в якій проводиться експеримент» [8, с. 15]. Саме таким чином була, зокрема, експериментально перевірена проблема залежності навчальних досягнень учнів від методів стимулювання їхньої активної роботи на уроці. Це стосувалося припущень щодо таких шляхів активізації розумової праці школярів у процесі вивчення нового матеріалу:

1. Дидактична обробка навчального матеріалу вчителем під час підготовки до уроків має охоплювати вивчення тих закладених у самому матеріалі можливостей, які дають змогу залучати учнів до активної розумової праці. Це одна з найважливіших сторін підготовки вчителя до уроку.

2. Активність розумової праці школярів має визначатися не якимись особливими методами і прийомами, а самим характером вивчення нового матеріалу. Воно має бути не викладом, як звикли вважати, а саме вивченням як спільною працею вчителя і учнів.

3. Перше сприйняття матеріалу, коли школяр ще тільки знайомиться з фактами, висновками та узагальненнями, стикається з ними вперше, є найсприятливішим моментом для здобуття міцних знань. Глибокому осмисленню великою мірою сприяє новизна матеріалу, і чим більше учень прагне в цей момент зосередити свої зусилля на осмисленні фактів, явищ, подій, узагальнень, тим міцніше закріплюються знання у свідомості.

4. Умовою розумової активності учня, його прагнення до осмислення матеріалу і бажання знати є уміння вчителя побудувати урок так, щоб певна частка роботи лягла на плечі самих учнів. Яким би новим не був матеріал, під час його вивчення завжди варто вимагати від них самостійної праці. В умінні вчителя знайти можливості для такої праці школярів навіть під час слухання розповіді чи лекції і полягає суть педагогічної майстерності *вчителя-дидакта*.

5. Найважливішою причиною лінощів і неробства учнів на уроках є те, що у процесі вивчення нового матеріалу вони з дня на день привчаються до пасивного його сприйняття: витають думками десь далеко і не вміють наприкінці уроку дати відповідь на запитання вчителя [Там само, с. 17–18].

Статтю «Постановка експерименту педагогічним колективом середньої школи» В.О. Сухомлинський завершує такими висновками:

1. Поряд із лабораторним експериментом, роль якого в науково-дослідній роботі з педагогіки є незаперечною, велике значення має експеримент, у якому бере участь педагогічний колектив однієї чи ряду шкіл. Залучення до експерименту всього педагогічного колективу дає змогу знаходити правильне розв'язання найважливіших проблем навчально-виховної роботи.

2. Характерною особливістю експерименту, у постановці якого бере участь весь педагогічний колектив, є те, що припущення про найдоцільніший шлях розв'язання тої чи тої проблеми висувуються самим життям, досвідом педагогів. Розвиток паростків нового, передового займає в експериментуванні головне місце.

3. Чим міцніша основа, на якій виникло припущення, тим охочіше включаються в науково-дослідну роботу вчителі, бо перспектива дослідження тісно пов'язується з перспективою покращення конкретних результатів навчально-виховної роботи.

4. Сам процес експериментування за участі всього педагогічного колективу створює дуже сприятливі умови для розвитку й поширення колективного досвіду.

5. Колективне експериментування найбільше посилює роль найголовнішого критерію правильності висновків – результатів навчально-виховної роботи [Там само, с. 27].

Із статті «Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів» дізнаємося, що педагогічний колектив Павлівської середньої школи ставив перед собою мету: домогтися, «щоб у школі не було жодного безликого учня, який нічим не цікавиться, якого ніщо не хвилює і не захоплює, який з однаковою байдужістю учить і математичні формули, і ліричні вірші. Ми прагнемо, щоб кожний наш вихованець з перших

днів свого перебування в школі чимось захопився, щось полюбив, розвинув свої творчі здібності, вийшов з її стін з певним життєвим покликанням» (виділено нами. – М.А.) [9, с. 123].

І у статті «Людина неповторна» В.О. Сухомлинський підкреслює, що вчитель має розкрити індивідуальні обдарування, задатки, таланти, нахили школярів: «Індивідуальні задатки, таланти, обдарування відзначаються великою різноманітністю, неповторністю поєднань, яскравістю особистих рис. Але загальною особливістю таланту є творча праця – вміння створити щось нове, втілити свою думку, свій задум у справу своїх рук» [4, с. 88]. Отже, вчитель покликаний побачити в кожному учневі його людську неповторність, ту живинку, золоту жилку, з яких починається його неповторний талант і які створюють його індивідуальне обличчя. Вважаючи, що навчання і виховання людини полягають насамперед у розкритті цієї неповторності, самотності, творчої індивідуальності, Василь Олександрович підкреслює: «Відкрити в кожній людині творця, поставити її на шлях самотньо-творчої, інтелектуально-повнокровної праці – це завдання стає нині першочерговим у практичній роботі школи»; «Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця. Людина – неповторна!» (виділено нами. – М.А.) [Там само, с. 96].

Наведені влучні висловлювання вченого-гуманіста свідчать про те, якими мають бути покликання і завдання шкільного вчителя, характер і зміст його соціально-гуманітарної, фахової, психолого-педагогічної і практичної підготовки.

У статті «Суспільство і вчитель» В.О. Сухомлинський, розповідаючи про творчо працюючого вчителя математики, передає стан завуча школи після відвідання у нього уроку: «Те, що він побачив там, не вкладалося в звичайні рамки методики. Завуч не знав, що записати про урок, що сказати про нього. Замість того, щоб перевіряти домашні завдання, вивчати і закріплювати матеріал, учитель розкривав перед дітьми світ природи в числових зв'язках і залежностях. І діти, захоплені цим, склали задачі важчі й складніші, але разом з тим зрозуміліші, ніж у задачниках. Вони навіть не думали, що розв'язують задачі: вони прагнули знайти корінь залежності. У пошуках відповіді «задача розв'язувалася сама собою», як говорили учні» [13, с. 111–112].

У цій же статті Василь Олександрович говорить і про творчо працюючого молодого учителя фізики, який, на відміну від своїх попередників, був глибоко переконаний, що справжня фізика – це насамперед експеримент, дослідження. Тому з перших днів своєї роботи попросив директора виділити кімнату для лабораторії. Це прохання здивувало директора,

оскільки у школі був по-сучасному обладнаний фізичний кабінет. «Кабінет – для уроків, уроки – для всіх учнів, – заперечив учитель, – а нам потрібна лабораторія для юних фізиків. Потрібна також робоча кімната для гуртка автоматики і телемеханіки» [Там само, с. 114].

В.О.Сухомлинський звертає увагу на те, що для творчості вчителеві потрібний вільний час. Тому педагога не слід постійно залучати до підготовки різного роду планів, звітів, інформацій тощо. У зв'язку з цим у книзі «Розмова з молодим директором школи» вчений пише: «Педагогічна творчість – дуже складна праця, яка вимагає величезної затрати сил, і, якщо ці сили не будуть відновлюватися, учитель видихнеться й не зможе працювати» [10, с. 453]. Водночас Василь Олександрович зауважує, що, зокрема, поурочний план є обов'язковим документом, який має відбивати індивідуальну творчу лабораторію вчителя, «Нема якогось стандарту поурочного плану. Є певні вимоги, які ставляться до нього. Це насамперед дидактична обробка теоретичного матеріалу, який учням належить засвоїти. Поурочний план учителя, який працює творчо, – це максимальне передбачення того, що повинно бути, і того, що може виникнути на уроці», – зауважує вчений (виділено нами. – М.А.) [Там само, с. 453].

В.О.Сухомлинський виходив з того, що справжній майстер педагогічного процесу знає незмірно більше, ніж передбачено програмою, підручником, він не подає в поурочному плані викладу нового матеріалу, а продумує зміст розповіді, готує наочні посібники, приклади і задачі. «Його поурочний план, – підкреслює вчений, – це не зміст розповіді (лекції, пояснення), а замітки про деталі педагогічного процесу на уроці, необхідні для керівництва розумовою працею учнів. Майстер педагогічної справи настільки добре знає азбуку своєї науки, що на уроці, в ході вивчення матеріалу, в центрі його уваги не сам зміст того, що вивчається, а учні, їхня розумова праця, їхнє мислення, труднощі їхньої розумової праці» (виділено нами. – М.А.) [Там само, с. 450–451].

Творчість, на думку В.О. Сухомлинського, в жодному разі не означає, що педагогічний процес – це щось незбагненне, те, що піддається тільки інтуїції і непідвладне передбаченню. Якраз навпаки. Саме тонке передбачення, вивчення залежностей багатьох фактів і закономірностей педагогічного процесу дають змогу справжньому майстрові за необхідності миттєво змінити план уроку.

В.О.Сухомлинський вважав, що «перетворення наукових істин у живий досвід творчої праці – це найскладніша сфера дотикання науки до практики. Зроблене вченим відкриття, коли воно оживає в людських взаємовідносинах, у

живому пориві думок і емоцій, постає перед учителем як складне завдання, розв'язати яке можна багатьма способами, і у виборі способу, у втіленні теоретичних істин у живі людські думки й емоції саме і полягає творча праця вчителя» (виділено нами. – М.А.) [Там само, с. 402]. Для цього передбачений навчальними програмами і відомий для науки зміст освіти учні мають відкрити для себе ніби заново, а вчителеві необхідно наблизити цей процес до наукового першовідкриття.

Важливою складовою педагогічної творчості і майстерності вчителя В.О. Сухомлинський називає його гуманну взаємодію з учнями [див.: 2].

Погляди В.О.Сухомлинського на розвиток творчої особистості вчителя та учня актуальні й у наш час в умовах модернізації діяльності всіх ланок системи освіти.

Подальшого вивчення потребує більш конкретно-технологічне розкриття індивідуального і диференційованого підходів до вирішення зазначеної в назві статті проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антоненко М. Проблема педагогічної творчості вчителя у спадщині В.О.Сухомлинського / Михайло Антоненко // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 7-10.
2. Антоненко М.Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія / Михайло Антоненко. – 6-те вид. – Четверта хвиля, 2013. – 224 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Вид. 2, доп., виправл. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.
4. Сухомлинський В. Людина неповторна / В. Сухомлинський. – К.: Молодь, 1962. – 209 с.
5. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 401-637.
6. Сухомлинський В.О. Обережно: дитина! / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 422-426.
7. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 5-390
8. Сухомлинський В.А. Постановка експеримента педагогическим коллективом средней школы / В. Сухомлинський // Сов. пед. – 1958. – № 5. – С. 14-27.
9. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 122-139.
10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 391-626.
11. Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5-279.

12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 417-654.

13. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 108-122.

14. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибрані твори: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 147-416.

УДК 7(07)

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ДОСВІДУ ДИТИНИ

Олена БАЛДИНЮК (Умань)

Основна ідея статті полягає у тому, що в системі педагогічних заходів, спрямованих на формування комунікативного досвіду молодшого школяра, свою особливу «нішу» може і повинно зайняти мистецтво, осягнення якого дитиною має розглядатися як особливий вид спілкування – художня комунікація, що ґрунтується на соціально-комунікативній, суб'єкт-суб'єктній природі мистецтва, діалогізмі художньо-естетичного пізнання.

Ключові слова: комунікативний досвід, художня комунікація, різновиди мистецтва, молодший шкільний вік.

Основная идея статьи состоит в том, что в системе педагогических средств, направленных на формирование коммуникативного опыта младшего школьника, свое особое место должно занимать искусство. Оно рассматривается как особый вид общения – художественная коммуникация, в основе которой лежит социально-коммуникативная, субъект-субъектная природа искусства, диалогизм художественно-эстетического познания.

Ключевые слова: коммуникативный опыт, художественная коммуникация, виды искусства, младший школьный возраст.

Постановка проблеми. Необхідність спільної життєдіяльності першокласників вже з перших днів перебування дитини в школі актуалізує приховані раніше проблеми: відсутність у більшості дітей навичок спільної роботи з іншими школярами, труднощі в налагодженні міжособистісних стосунків, невміння слухати і розуміти товариша по взаємодії, керувати власними вчинками у відповідності з прийнятими в новому соціальному середовищі нормами і т.п. Як навчити дитину ефективно й безболісно вживатися в нову для неї роль школяра, адаптуватися до нової соціальної ситуації, навчитися співпрацювати з іншими дітьми, розуміти їх і саму себе? Шлях розв'язання вказаних проблем лежить через збагачення комунікативного досвіду дитини. Тому актуальною проблемою вищої школи є розробка сучасної концепції формування майбутніх учителів початкової школи, наближення професійно-педагогічної і спеціальної підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, оволодіння ними сучасними педагогічними технологіями. Один із важливих аспектів означеної проблеми – підготовка студентів до формування комунікативного досвіду молодших школярів засобами мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки педагогічних кадрів у вітчизняній педагогіці має досить тривалу історію і багатий історико-педагогічний досвід її осмислення. Концептуальні ідеї філософії освіти, теоретичні та методичні засади підготовки педагога, формування його педагогічної культури, основ професіоналізму, готовності до педагогічної творчості, професійні вимоги до

нього (педагогічна спрямованість, компетентність і педагогічна майстерність, любов до дітей, позитивні риси характеру і особистісні якості педагога тощо) всебічно розкриті в роботах В. Андрушенка, С. Архангельського, В. Бондаря, Н. Гузій, І. Зязюна, О. Киричука, О. Коберника, В. Кременя, Н. Кузьміної, В. Лугового, А. Маркової, Л. Мітіної, О. Мороза, В. Сластьоніна, Л. Хомич та ін. Проблеми підготовки педагогічних кадрів у національних педагогічних навчальних закладах розглядають у своїх дослідженнях А. Алексюк, С. Гончаренко, В. Кузь, А. Линенко, Д. Пашенко, Н. Побірченко, О. Рудницька, О. Савченко, Т. Яценко та ін.

Мета статті – розкрити педагогічний потенціал різновидів мистецтва у процесі формування комунікативного досвіду дитини молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох віків учені намагалися розкрити сутність мистецтва як специфічного складника культури суспільства, що здійснює певні соціальні функції. Постановку питання про значення мистецтва для формування духовності людини зустрічаємо у творах античних мислителів, у філософських трактатах епох Відродження і Просвітництва, велику увагу людинотворчій ролі мистецтва приділяли у своїх філософсько-естетичних працях І. Кант, Г. В. Ф. Гегель.

Український філософ-просвітитель, письменник і педагог Г. Сковорода, розвиваючи ідеї «філософії серця», проводить думку про спорідненість і взаємодію філософії і мистецтва в осягненні таїн людського духу, підкреслює роль мистецтва у моральному самовдосконаленні